

Київська Академія 19 (2022): 37–77.
doi 10.18523/1995-025X.2022.19.37-77
<http://ka.ukma.edu.ua>

Світлана Потапенко

**Між біографією і пропагандою:
Михайло Козачинський та його
«Журналь или описаніе лѣтъ и преславныхъ,
высокопаторжественныхъ побѣдъ блаженныя
и вѣчнодостойныя памяти Петра Великого,
отца Отечества, перваго імператора
всероссійскаго» (1744)¹**

У статті зосереджено увагу на малознаному творі українського поета, філософа, професора Київської Академії Михайла Козачинського (1699–1755), присвяченому Петрові І. Це віршована біографія, названа «Журналь или описаніе лѣтъ и преславныхъ, высокопаторжественныхъ побѣдъ блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великого, отца Отечества, перваго імператора всероссійскаго». Вона слугувала додатком до тримовного панегірика «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ», написаного Козачинським на честь відвідин Єлизаветою Петрівною Києва й Академії у серпні-вересні 1744 р. Панегірик із «Журналом», синопсис

¹ Ця стаття виросла з виступу на Першій конференції Українського товариства з дослідження вісімнадцятого століття (Львів, 23–25 червня 2021 р.). Роботу над першим варіантом тексту було завершено напередодні повномасштабного вторгнення Російської федерації до України. Зазнавши далі поневірять, текст доопрацьовувався під час мого стажування у межах проекту «Поліцентричність і плюралізм ранньомодерних християнств» (POLY), реалізованого за підтримки Німецького дослідницького фонду (Deutsche Forschungsgemeinschaft) в університеті Гете у Франкфурті-на-Майні. Фінансову допомогу для роботи над дослідженням також надав Фонд Герди Хенкель (Gerda Henkel Stiftung), проект 33/FI/22. Щиро вдячна Збройним Силам України, які мужньо боронять Батьківщину від нападників, та колегам, які заохочують і підтримують у цей складний час.

драматичної вистави, вірші й кант, які становлять цілісний комплекс, було надруковано Києво-Печерською типографією. Ще один вірш Михайла Козачинського з тієї ж нагоди з'явився у Вроцлаві.

Текстологічний аналіз «Журналу» переконує, що автор мав справу з творами Теофана Прокоповича, котрі уславляли Петра I. Йдеться зокрема про «Панегґрікос или слово похвалное о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ», «Слово похвалное о баталіи Полтавской», «Слово на погребеніе всепресвѣтлѣйшаго державнѣйшаго Петра Великаго» та «Слово на похвалу бл[а]женныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго», видрукувані у Києві та Санкт-Петербурзі протягом 1709–1725 рр. Водночас фактографічний матеріал про події Великої Північної війни, що його літературно опрацював Козачинський, походив із так званої «Книги Марсової». Таку багато ілюстровану збірку реляції про хід воєнних справ уперше опублікували невдовзі після 1713 р., а потім неодноразово перевидавали.

Загалом контекст появи «Журналу» і відповідного циклу праць Михайла Козачинського доводить, що тогочасна українська еліта мала на меті головне: використати приїзд Єлизавети Петрівни як нагоду пролобіювати відновлення гетьманства. Відтак пишнота зустрічі з особливим прославленим імператрициного батька слугувала пропагандистським засобом для досягнення поставленої мети.

Ключові слова: Михайло Козачинський, Україна, Гетьманщина, Російська імперія, Петро I, Єлизавета Петрівна, панегірик.

Вступ

Братися до студій про Петра I — то своєрідний виклик, зважаючи на неосяжний масив публікацій, який сформувався за майже три століття від часу життя російського правителя і який продовжує накопичуватися нині. Однак, як часто трапляється з постатями, про яких написано вдосталь, непередбачені історіографічні й джерельні знахідки очікують зовсім поруч. До таких чи то забутих, чи то незнаних широкому колу фахівців джерел належить праця професора Києво-Могилянської академії Михайла Козачинського (1699–1755). Мова про складену ним віршовану біографію «Журналъ или описаніе лѣтъ и преславныхъ, высокаторжественныхъ побѣдъ блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго, отца Отечества, перваго императора всероссійскаго» (далі — «Журнал»).

Надрукований у Києві 1744 р. як своєрідне продовження панегірика «Августѣйшей, непобѣдимой императрицѣ», присвяченого Єли-

заветі Петрівні², згаданий поетичний твір тривалий час лишалася у тіні відоміших праць Михайла Козачинського³. На початку 2020 р. текст «Журналу» було опубліковано у додатках до 2-го тому продовжуваного археографічного видання «Віденський архів гетьманського роду Розумовських», куди увійшли й інші праці того ж автора⁴. Проте й досі «Журнал», одна з найперших спроб описати життєвий шлях Петра I від народження до смерті — у сенсі конструювання нарративу *life story*, — не став об'єктом окремого дослідження⁵.

² Повна назва: *Августѣйшей, непобѣдимой императрицѣ, ея священнѣйшему цесарскому величеству Елісаветѣ Петровнѣ, самодержицѣ всероссійской, природной своей всемилостивѣйшей г[осу]д[а]рнѣ, благополучнѣйшаго от давнихъ лѣтъ, всѣмъ превожделннного въ прародителную свою отчину, Богоспасаемый градъ Кіевъ съ любезнѣйшимъ ея племянникомъ и наслѣдникомъ, внукомъ Петра Перваго, его императорскимъ высочествомъ, благовѣрнымъ государемъ, великимъ княземъ Петромъ Теодоровичемъ, купно со обрученною невѣстою его, ея императорскимъ высочествомъ, бл[а]говѣрною г[о]с[у]д[а]р[ы]нею, великою княжною Екатерїною Алежїевною пришествїа со всеподданнѣйшимъ и ревностнѣйшимъ долготѣственнымъ бл[а]гополучнаго самодержавствїа желанїемъ, трегубымъ діалектомъ сложенными рѣчи привѣтствуетъ и тыя ж де всеподданнѣйше приносить православная Академія Кіевская 1744 года августа* (далі — *Августѣйшей, непобѣдимой императрицѣ*) (Київ, 1744).

³ Творчий спадок Михайла Козачинського досліджують переважно з боку історії філософії та літературознавства і значно меншою мірою — крізь призму історіографічних і джерелознавчих студій. Див.: Сергій Маслов, «Мануїл (Михаїл) Козачинський і його “Трагедія о смерти последнего царя сербского Уроша V-го и о падении Сербского царства”,» *Радянське літературознавство* 4 (1958): 46–52; Мирослав Рогович, *Михаил Козачинский и его место в истории отечественной философской мысли* (Автореферат диссертации... кандидата философских наук, Киев, 1978); Микола Симчич, *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії: Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII — першої половини XVIII ст.* (Вінниця: О. Власюк, 2009), 33–34, 90–91, 219–224; Євген Пащенко, *Українсько-сербські зв'язки доби бароко XVI–XVIII ст.* (Київ: Освіта України, 2017). До творів Козачинського з мовознавчої перспективи звертається Міхаель Мозер: Michael Moser, «Юности честное зеркало» 1717 г. *У истоков русского литературного языка* (Wien: LIT Verlag GmbH&Co. KG, 2020), 433–434.

⁴ *Віденський архів гетьманського роду Розумовських* (далі — *Віденський архів*) (Київ, 2020), 2: 250–256.

⁵ Мені вдалося натрапити на дві принагідні згадки про «Журнал» у фаховій літературі. Перша міститься в описі рукописного збірника XVIII ст.

Історіографічна й джерельна значимість цього твору привернула мою увагу в контексті студій над XVIII ст. та, особливо, вивчення тодішніх українсько-російських взаємин. Оскільки в одній розвідці неможливо охопити всі аспекти «Журналу», нижче увагу буде сфокусовано на двох із них. Перший аспект стосується власне життєпису Петра I у викладі Михайла Козачинського, точніше, наскільки ретельно автор відтворив хід відповідних подій. Другий аспект впливає з першого, а саме — з яких джерел Козачинський міг брати інформацію для свого твору⁶. Усвідомлюючи деяку гіпотетичність, що її годі позбутися, просуваючись зворотньо від тексту до його ймовірних джерел, все ж вважаю такий підхід доцільним. У такий спосіб ми прийдемо не лише до суто джерелознавчих побудов, але й до глибшого розуміння інтенцій, які рухали автором. Поза тим, запропонований підхід допоможе прицільніше поглянути на політичну ситуацію в ранньомодерній Українській державі у середині XVIII ст. та на тогочасні стосунки козацької еліти з російським імперським центром.

Автор і його твори

Про самого Михайла Козачинського відомо таке. Походив він із Брацлавщини, його світським ім'ям було Мануйло. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії, де навчався протягом 1720–1733 рр. Певний час перебував за кордоном, зокрема у Німеччині, а в Сербії

із колекції Науково-дослідного відділу Бібліотеки Російської академії наук (Н. Бубнов, А. Копанев, М. Кукушкіна, О. Лихачева, «Исторические сборники XVIII–XIX вв.») *Описание Рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР* 3, вып. 3 (1971): 80. Другу наведено у сучасному дослідженні: Константин Бугров, *Формирование идей русского республиканизма в российской общественно-политической мысли XVIII ст.* (Диссертация... доктора исторических наук, Екатеринбург, 2017), 72.

⁶ Необхідно підкреслити, що метою статті не є вивчити всі впливи, що їх Козачинський міг зазнавати під час праці над панегіриком і «Журналом», або окреслити всі ймовірні творчі контакти автора. Йдеться про потребу подітися теперішніми знахідками і баченням у надії на подальше зацікавлення та дискусію. Відтак статтю буде обмежено тим, щоб прослідкувати, як твори Теофана Прокоповича і збірник реляцій «Книга Марсова» прислужилися до появи «Журналу» Козачинського.

з групою могилянських вихованців організовував «слов'яно-греко-латинські» школи. Повернувшись в Україну, впродовж 1739–1745 рр. викладав філософію в *Alma Mater*, у 1740–1746 рр. був її префектом. Завершив життя у Білорусі як архимандрит Слуцького Троїцького монастиря і намісник митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії у частині Київської митрополії, що входила до складу Речі Посполитої⁷. Наразі портрет Михайла Козачинського лишається незнаним, але нам, здогадно, знайомий його почерк⁸.

Найраніший відомий твір Михайла Козачинського «Трагедія, сирѣчь печалная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Пятаго и о паденіи Сербскаго царства» було створено 1733 р. у Сербії і вперше опубліковано наприкінці XVIII ст.⁹ Проте основні свої праці він написав під час викладання в Академії. Так, 1744 р. у типографії Києво-Печерського монастиря надрукували вже згаданий тримовний (церковнослов'янською змішаною українсько-російською редакції¹⁰, латиною і польською) панегірик «Августѣйшей, непобѣ-

⁷ Василь Микитась, *Давньоукраїнські студенти і професори* (Київ: Абрис, 1994), 168–171; Мирослав Рогович, «Козачинський Мануїло Олександрович», в: *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.* (Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001), 262–263; *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии, отделение 2, со введением и примеч.* Н. И. Петрова (Київ: Типография И. И. Чоколова, 1904), I, ч. 1: 36–37, 362–365; Кирилл Кочегаров, «Назначение Михаила Козачинского слущким архимандритом. 1748–1749 рр.,» *Roczniki Humanistyczne* 70, z. 2 (2022): 69–87.

⁸ *Віденський архів*, 47, 81.

⁹ «Трагедія, сирѣчь печалная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Пятаго и о паденіи Сербскаго царства, сочинена и произведена 1733 года в Карловицъ Сремском, а нынѣ пречищена и исправлена предлагается трудомъ и тщениемъ І. Р.» була опублікована Олексієм Соболєвським згідно із примірником 1798 року видання у *Чтениях Исторического общества Нестора-Летописца* 15, no. 2–3 (1901): 49–122 (отд. III), а також окремим відтиском (Київ, 1901). Передруковано зі скороченнями у: *Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.)*, за редакцією Олександра Білецького (Київ: Рад. школа, 1967), 426–437. Про підручник риторки, укладений Козачинським у Сербії, див.: Ненад Ристовић, «Увод приручника из реторике Мануила Козачинского,» *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 84 (2018): 47–62.

¹⁰ Висловлюю вдячність професорові славістики Віденського університету Міхаєлю Мозеру за надану консультацію щодо мовного аспекту кириличної частини панегірика.

димой імператриці», синопсис драми «Благоутробіє Марка Авреліа Антоніна»¹¹, вірш «На тріумфалныхъ Кієво-Печерскихъ воротахъ до ангела, держащаго хартію»¹² та «Кантъ въ тріумфалныхъ Кієво-Печерскихъ воротахъ»¹³. Тоді ж латиною і німецькою у Вроцлаві з'явилася поезія «De adventu in Vkraniam Elisabethae Petrownae», яку також атрибуують йому¹⁴.

Появу названого циклу поетичних робіт зумовив візит імператриці Єлизавети Петрівни у супроводі родини та свити до України, й безпосередньо до Києва, у серпні-вересні 1744 р. З цієї нагоди студенти і викладачі Київської академії влаштували високої гості урочисту зустріч, читали вірші й розіграли виставу¹⁵. А вже влітку наступного 1745 р. група могилянців на чолі з Козачинським ви-

¹¹ Повна назва: *Благоутробіє марка Авреліа Антоніна, кесара римскаго. Діалогъ съ прологомъ и епілогомъ во время благополучнѣйшаго и всевождедѣльнѣйшаго прибытія въ Богоспасаемый градъ Кіевъ ея імператорскаго священнѣйшаго величества, природныхъ нашея августѣйшійя государини імператрицы Елісавети Петровны, самодержицы всероссійскія, съ любезнѣйшимъ своимъ племянникомъ и наслѣдникомъ скипетра всероссійскаго, внукомъ Петра Перваго, его імператорскимъ высочествомъ, благовѣрнымъ государемъ, великимъ княземъ Петромъ Теодоровичемъ и обрученною его невѣстою, благовѣрною государинею, великою княжною, ея імператорскимъ высочествомъ Екатерїною Алеѣіевною, чрезъ учащихся въ Кіевской Академіи юношъ дѣйствително состоявшійся 1744 года мѣсяца септемврія 5 дня при тицанїи и досмотрѣ ієромонаха Міхаїла, Академіи Кіевской префекта (Київ, 1744). Повне видання з'явилося у Львові наступного року. Про цей твір див.: Михайл Максимович, *Известие о книге "Благоутробие Марка Аврелия", напечатанной во Львове 1745 года в листе на 40 стр.* (Київ: Тип. И. и А. Давиденко, 1871).*

¹² *На тріумфалныхъ Кієво-Печерскихъ воротахъ до ангела, держащаго хартію* (Київ, 1744).

¹³ *Кантъ въ тріумфалныхъ Кієво-Печерскихъ воротахъ* (Київ, 1744).

¹⁴ *De adventu in Vkraniam Elisabethae Petrownae, potentissimae clementissimaeqve totivs Rvssiae imperatricis, ad Academiam Kioviensem gratvlatio anno MDCCXLIV missa ab Ioanne Iacobo Korn, cive et bibliopola Wratislaviensi* (Wratislav, 1744).

¹⁵ Виктор Аскоченский, *Киев с древнейшим его училищем Академиею* (Київ: в Универ. типогр., 1856), 2: 91–100, 511–515. У цій праці автор навів уривки з панегірика, які відповідають «ритму четвертому» українською, латинською і польською мовами: там само, 97–98. У контексті інтелектуальної історії України XVIII ст. до панегірика Єлизавети Петрівни також звертається: Максим Яременко, *Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті* (Львів: Вид-во УКУ, 2017), 149.

рушила до Петербурга, щоб піднести адресатам ще один панегірик «Філософія Арістотелева»¹⁶, укладений на честь таємного чоловіка російської імператриці Олексія Розумовського і його молодшого брата Кирила¹⁷.

* * *

В Україні примірники панегірика «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ», що його складовою є «Журнал», на сьогодні доступні у бібліотечних зібраннях Києва, Харкова, Львова і Ніжина. Було опрацьовано загалом дванадцять кодексів і один конволют, у якому панегірик поєднано з київським виданням драми «Благодутробіе Марка Авреліа Антоніна»¹⁸. Усі примірники нараховують 42 арку-

¹⁶ Повна назва: *Філософія Арістотелева по умствованію періпатетиковѣ, изданная ея імператорскаго священнѣйшаго величества, природныя нашея великія г[о]с[у]д[а]р[ы]ны, всеавгустѣйшія імператрицы Елісавети Петровны, всея Россіи, вѣрному подданому священныхъ Россійскаго и Римскаго імперіи, сіятелнѣйшому рейсѣ-графу, высокопревосходителнѣйшому государственному ягерѣ-мейстеру, дѣйствителному ея жѣ імператорскаго всепресвѣтлѣйшаго величества оберѣ-камерѣгеру, лейбѣ-компаніи порутчику и многихъ ординовѣ кавалеру, его высокорейсѣ-графскому сіятелству Алеѣію Григоріевичу Розумовскому въ лѣтныи славнаго его тезоименитства день, приписанная на щировѣрною виписѣ из печатныхъ латинскихъ и полскихъ книгъ о шляхетной енеалогіи благородныхъ господѣ Розумовскихъ, утвержденная въ четиры доводы, раздѣленная и публѣчными въ Академіи Могуло-Заборовской Кіевской дыспутами освидѣтелствованная, чрезъ всенижайшаго ихъ слугу и Б[о]гомолца, Академіи Кіевскія префекта и тоя ж де філософіи троекурснаго учителя, іеромонаха Михаила Козачинскаго поднесенная. Отвѣтствовалъ же сея жѣ філософіи слышатель, греческаго, еврейскаго и нѣмецкаго діалектовъ ученикъ, бл[а]городный господинъ Григорій Щербацкій при учителствѣ помянутого префекта Михаила. Въ Кіевѣ 1745 года марта 27 дня (Київ, 1745).*

¹⁷ Валентин Фоменко, *Григорій Левицький і українська гравюра* (Київ: Наукова думка, 1976), 87–88.

¹⁸ Перелік переглянутих примірників із бібліотечними шифрами такой: Відділ стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ВСПВ НБУВ), примірники Кир.466п, Кир.467п, Кир.468п, Кир.469п, Кир.470п, Кир.471п(1); Відділ рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка, примірник IV СТ 4821; Відділ книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, примірник 469530, 220042, 339500, 469529; Науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської дер-

ші з титульними включно, лише екземпляр із Науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка первісно не мав трьох титульних аркушів, а відтак уміщує 39 аркушів. Водночас вдалося розшукати раніше невідомий коректурний аркуш основного тексту твору, яким ще у Києво-Печерській типографії підклеїли кодекс «Філософії Арістотелевої»¹⁹.

Іл. 1. Титульний аркуш «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ» церковнослов'янською мовою²⁰.

У цілому склад панегірика «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ» такий: титул церковнослов'янською у рослинній

жовної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, 816105; Музей рідкісної книги імені Г. П. Васильківського Бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, С. IV. / 2 № 11/4. Надалі для аналізу використано примірник Кир.467п. з огляду на його добрий стан збереженості. З докладним кодикологічним описом кожного з перерахованих вище кодексів можна ознайомитися у виданні *Віденський архів*, 69–80. Археографічна публікація текстів панегірика і «Журналу» доступна: там само, 182–256.

¹⁹ *Віденський архів*, 64–65.

²⁰ *Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ*: ВСРВ НБУВ, Кир.467п, арк. 1.

рамці; тримовне потвердження ректором Київської академії, архимандритом Києво-Братського монастиря Сильвестром Кулябкою й архимандритом Кирилівського монастиря Платоном Левицьким; біблійні цитати й вірш церковнослов'янською; звернення автора до адресатки церковнослов'янською; титул латиною у рослинній рамці; звернення автора до адресатки латиною; титул польською у рослинній рамці; звернення автора до адресатки польською; «Рвѣмъ первый», такий самий «ритм» латиною, потім польською; «Рвѣмъ второй», такий самий «ритм» латиною, потім польською; «Рвѣмъ третій», такий самий «ритм» латиною, потім польською; «Рвѣмъ четвертый», такий самий «ритм» латиною, потім польською; «Журналъ или описаніе лѣтъ и преславныхъ высокаторжественныхъ побѣдъ блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго, отца Отечества, перваго імператора всероссійскаго». Останній займає аркуші 39–42 зв. Стародрук оздоблено п'ятьма кінцівками з рослинними мотивами, три з яких повторюються.

Що ж до змістовного наповнення, то скрізь, окрім «Журналу», латинська і польськомовна частини дублюють кириличну, про яку йтиметься нижче. У зверненні до Єлизавети Петрівни автор патетично наголошує, що «преславнаго пришествія Вашего священнѣйшаго імператорскаго величества произшедшее намъ щастіе ни риторскимъ краснорѣчіемъ, ни рвѣмотворческими слоги довольно изобразитися можетъ, однакожъ и молчаніемъ то прейти не должно и не возможно есть»²¹. Далі він апелює до «Богоспаемого града» Києва — прабатьківської «отчини» імператриці, успадкуваної — як і символи самодежавної влади і найвищі чесноти — від батька, й одразу проводить паралель між візитом Єлизавети і відвіданням Києва Петром I у часі Північної війни²². Тут же автор пояснює, навіщо він супроводив текст панегірика «Журналом»:

На конецъ же прилагается число лѣтъ и преславныхъ, высокаторжественныхъ побѣдъ вѣчно бл[а]жимаго, высочайшаго родителя Вашего імператорскаго священнѣйшаго величества, нашего всеблаженнѣйшаго г[о]с[у]д[а]ря імператора Петра Перваго, дабы всякъ вѣдалъ: коего сѣмене — кій плодъ, коего древа — кая вѣтвь, коего солнца — кая луча,

²¹ Там само, арк. 3.

²² Там само, арк. 3 зв.

когого, глаголю, храбрѣйшаго о[т]ца — мужественноси́льная, любезнѣйша́я дщерь самодержавствуе́тъ скипетръ державы Росси́йскаго²³.

«Ритми», які формують основний текст «Августѣйшей, непобѣдимой імператриці», з різними відтінками обігрують той самий мотив — ушлявлення Єлизавети Петрівни і Петра І. Уже перший «ритм» пишномовно говорить, що в Єлизаветі живе «духъ онъ Петровъ, Петрова кровь, духъ враговъ страшащій», відтак «Петровъ жезлъ и дѣло» закономірно перейшли до неї:

Радость, радость, дивна сладость
 Вѣрныхъ проникае́тъ,
 Віва́тъ нашъ свѣтъ, Елісаветъ,
 Всякъ зъ сердца жае́ае́тъ.
 Иной зываетъ: Петро́ се восталь,
 Герой чудный міру,
 О, щасливой ты и въ диво,
 Россіе, надъ мѣру!²⁴

Другий «ритм» особливо вихваляє приїзд російської правительки до Києва і вкотре підкреслює, що

Не вѣсть бо рождати левъ зайца, или птицу
 Малу высокопарный орель, голубицу.
 Каковъ корень, приноситъ и плоды толики:
 Елісаветъ Велику роди Петро́ Великій²⁵.

У третьому «ритмі» зринає сюжет про прихід Єлизавети до влади та вирішальну роль гвардії в тому, що вона посіла батьківській престол:

Се бо пришелцы обладали всѣми,
 Недоброхоти Росси́и видими.
 Уже тщились, какъ Петро́въ истребити
 Родъ знаменитый [...]
 Ты то блаженна, о тебѣ се слово,

²³ Там само, арк. 4.

²⁴ Там само, арк. 12 зв.

²⁵ Там само, арк. 21 зв.

Гвардіє вѣрна, зданіє Петрово,
Рано въ мракъ свѣзды лести преложила,
Свѣтъ ввеселила²⁶.

Останній «ритм» обіграє ті самі моменти:

Немедлимъ же, хотяще бл[а]годарни быти,
Таковъ от сердець привѣтъ потщимся сложити:
Здравствуй, Августо, Петровъ образе дражайшій,
Здравствуй, единъ по многихъ день нашъ пресладчайшій.
Аки весна, гдѣ явишь зракъ твой августѣйшій,
Твориши воздухъ здравый, и день тотъ свѣтлѣйшій²⁷.

Візуально останній «ритм» завершує кінцівка, а «Журнал» відкривається наступним титульним аркушем з його повною назвою. Нижче «Стіхи въ предословіє» повідомляють, що далі йтиметься про великі справи, які Петро I «во время жизни своей содѣлалъ». Кожен аркуш «Журналу», на відміну від «ритмів», розграфлено на чотири рубрики: «Годи от Р[о]ж[де]ства Хр[и]стова»; «М[ѣ]с[я]цы и числа»; «Рожденіє и лѣта съ преславными дѣлы, поколь Петръ Великъ взятыя въ горнія предѣли»; «Коликихъ лѣтъ его імператорское величество былъ». До них біограф увібгав життепис російського правителя, щоправда, доточивши зайвих два роки: у викладі Михайла Козачинського Петро I прожив 54 роки²⁸.

Біографія Петра I у версії «Журналу» Михайла Козачинського

Першою датою тут вказано 30 травня 1672 р., коли майбутній імператор народився від «скипетродержавних» батьків — царя Олексія Михайловича і його другої дружини Наталії Нарішкіної. Козачинський вихваляє царевича, який у п'яти-шестирічному віці вже опановував грамоту, «въ храбрость тѣла и ума сихъ пять лѣтъ

²⁶ Там само, арк. 29 зв.

²⁷ Там само, арк. 35.

²⁸ Там само, арк. 39–42 зв.

растяше»²⁹, а тим часом 1677 р. трапився «навѣтный» Чигиринський похід. Далі автор згадує про бунт стрільців 1682 р. і успішний Троїцький похід дванадцятирічного Петра³⁰. Уже тут помічаємо, що Козачинський відраховував вік протагоніста від 1670 р., забувши (?) про вказану на початку «Журналу» правильну дату його народження. Звідси і походить похибка у два роки, що її згадано вище.

Хай там як, але «въ лѣтехъ, къ играніямъ младенцомъ приличныхъ, а ко дѣламъ воинскимъ еще не обычныхъ», царевич уже вправлявся у військовій справі³¹. 1683 р. він записався у власний потішний полк «и вся проходилъ уставы по чинамъ, которыя воинномъ постави»³². Наступного року, за Козачинським, молодий цар відзначився у Кримському поході проти «агаряны» (алегорично про мусульман). Але такий похід є вигадкою, адже Кримські походи відбулися 1687 р. і 1689 р. Натомість розповідь про «ботикъ», який Петро пускав по річці Язузі, вповні відповідала дійсності. Морських захоплень царя стосувався і «потішний» похід у Кожуховому під Москвою³³ з маневрами військ, облогою і штурмом спеціально для цього зведеної фортеці, які тривали протягом 23 вересня — 18 жовтня 1694 р. Михайло Козачинський продовжує згадкою про Азово-Дніпровські походи 1695–1696 рр., а далі знову фантазує (або плутає), датуючи другий Кримський похід 1697 р.³⁴ Воскресенський похід, тобто розправу над стрільцями після їхнього чергового бунту,

²⁹ Там само, арк. 40. Тут і далі для верифікації біографічного викладу Михайла Козачинського було використано такі видання: Михаил Погодин, *Семнадцать первых лет жизни императора Петра Великого. 1672–1689* (Москва: Типогр. В. М. Фрин, 1875); Евгений Анисимов, *Петр Великий. Личность и реформы* (Санкт-Петербург: Питер, 2009); Николай Павленко, *Петр Великий* (Москва: Астрель, 2010); *История Свейской войны (Поденная записка Петра Великого)* (Москва: Изд-во «Кругъ», 2004); И. Ростунов, В. Авдеев, М. Осипова, Ю. Соколова, *История Северной войны 1700–1721 гг.* (Москва: Наука, 1987). Також принагідно використано ресурс *ITINERA PETRI: Биохроника Петра Великого день за днем*, <https://spb.hse.ru/humart/history/peter/> (перевірено 16.09.2022).

³⁰ *Августъйшей, непобѣдимой императрицъ*: ВСПВ НБУВ, Кир.467п., арк. 40.

³¹ Там само.

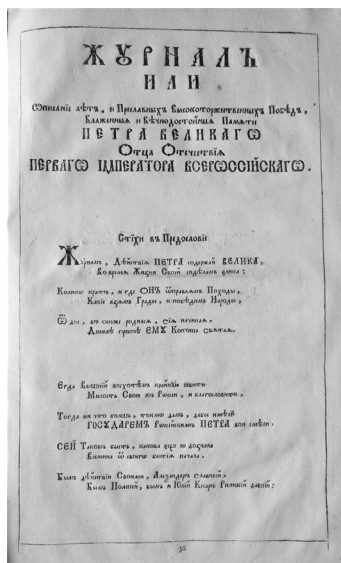
³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

датовано 1699 р.³⁵. Однак і тут не обійшлося без помилки оповідача, бо голову Стрілецького приказу думного дяка Федора Щегловитого втратили не того самого року, а на десять років раніше.

Події Північної війни становлять лівову частку «Журналу», і їх відтворено загалом достовірно, хоч і тут трапляються помилки чи свідомі (?) перекичування. Уже в першому реченні цієї частини біографії: «Егда же исполнися лѣто тридесято, Первый Нарвенскій походъ преславный начато», — помічаємо проблемні твердження³⁶. По-перше, знову впадає в око неузгодженість щодо віку головного героя, адже на осінь 1700 р. Петро I мав двадцять вісім років, а не тридцять. По-друге, сфальсифіковано результати Нарвської битви 19 листопада 1700 р., оскільки вона закінчилася не гучною перемогою, а розгромом московських військ. Доволі достовірно, проте, розповідається про відхід військ до Новгороду і першу значну перемогу над шведами, здобуту Борисом Шереметьєвим у битві під Ерастфером 29 грудня 1701 р.³⁷

Іл. 2. Титульний аркуш «Журналу»³⁸.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само, арк. 40 зв.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само, арк. 39.

Під 1702 р. згадано битву під Гуммельшофом 18 липня, взяття фортеці Алуксне 25 серпня і захоплення добре укріпленого Нотебурга («Шлюшенбургъ», тобто Шліссельбург) 11 жовтня того року. Щоправда, автор припустився двох неточностей, датувавши першу подію 8 липня і назвавши Алуксне Аластером. 1703 р. у «Журналі» обдруківка перекурила на «1730», і під цією датою мова йде про взяття фортець Ям, Копор'є і Ніеншанц («Канецъ») та заснування Санкт-Петербурґа. Правильно датовано захоплення Дерпта і Нарви — відповідно, 13 липня і 9 серпня 1704 р.³⁹ Про 1705 р. сказано: «Въ тридесять пятой, перво, подъ Гродно ходили и Литаву войною себѣ покорили»: ішлося про військові дії на території Речі Посполитої⁴⁰. У розповіді про наступний 1706 р. Козачинський повторює власну помилку щодо нібито відвідання Києва Петром I і закладення ним Києво-Печерської фортеці⁴¹. Насправді московський цар перебував у Києві вперше протягом 4 липня — 21 серпня 1706 р., де 15 серпня заклав Києво-Печерську фортецю, вдруге — 24–25 грудня того самого року дорогою з Нарви до Острога, а втретє — упродовж 22 липня — 15 серпня 1709 р. Натомість Козачинський датує перший приїзд жовтнем, а останній червнем-липнем.

Далі йдеться про похід під Каліш, де було розбито шведські й польські частини, а під 1707 р. згадано виправу під Острог, «гдѣ лошадей драгунскимъ полкамъ роздавали»⁴². Про 1708 р. вміщено кілька повідомлень. Зокрема, як 28 вересня «подъ Леснымъ росіане тамъ въ конецъ розбили» корпус генерала Адама Людвіґа Левенгаупта, як відбулася сутичка біля села Доброго (тільки не 19, а 29 серпня) і як ставка Петра перебувала у сотенному містечку Лебедині Сумського козацького полку⁴³. Зрозуміло, що Полтавська

³⁹ Там само, арк. 40 зв.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само, арк. 41.

⁴² Там само.

⁴³ Про перебування Петра I у сотенному містечку Лебедині знаходимо цікаве свідчення в архівній справі щодо старшини Острогозького козацького полку 1762 р. Зокрема, про діда полкового судді Остафія Татарчукова — Федора Татарчукова — говориться, що той приймав Петра I у власному будинку і за це, а також за виконання важливих секретних доручень, отримав жалувану грамоту: «[...] А великой государь, царь и великий князь, а потомъ всероссійскій первый імператоръ і самодержецъ Петръ Алексѣе-

битва 1709 р. здобулася на окрему порцію лестощів, приправлених античними алегоріями:

Такъ Петръ Великій зъ свѣмъ, сами потентати,
Единъ противъ другаго сошлись было стати.
А какъ Алеѣandroва простресе въ міръ слава,
Когда нимъ Даріева сотресе держава,
И велики такъ силы малымъ числомъ стерты,
Что ажъ побѣжалъ, страхомъ пораженный смерти,
Такъ непобѣдимымъ и Петръ начался звати,
Когда свѣй противъ ему не возможе стати.
О которомъ согласно въ свѣтѣ говорили,
Что Петра противъ его не успѣють силы.
К тому жъ Петръ, премногими трудами объятый,
Принужденъ въ разны себе мѣста радѣляти.⁴⁴
Берегитесь от Мазепы, врага внутрь живуца,
Многъ народъ несмысленный въ слѣдъ себе влекуца.
Толикими Петръ окрестъ смущаемъ навѣти,
Славно армію свѣа возмогль одолѣти⁴⁵.

Під 1710 р. відзначено взяття Ельбінга (28 січня, а не 2 лютого, як у Козачинського), Виборга (13 червня), Дюнамунде (або Дінаменде-шанець, «Діамент», 4 липня), Риги (8 серпня, у Козачинського не вказано), Пярну («Пернова», 14 серпня), Кексхольма (або Корела, 8 вересня), Аренсбурга (12 вересня) і Ревеля (29 вересня, у Козачинського не вказано)⁴⁶. А про катастрофічний для Петра I Прутський похід 1711 р. оповідач обмежився розпливчатим поясненням, що «когда жъ сорокъ первый годъ имѣлъ Петръ, то брани были ему во оной часъ съ махометаны», знову помилково

вичь с армією стоялъ Сумского полку в городе Лебединѣ і квартиру иметь изволили у ево Федоровомъ домѣ, і тогда ж по известному высочайшему указу изволили употреблять ево, Федора, в важные воинские операции, по совершении которыхъ щасливо за ево Федорову вѣрность и ревность пожалованъ отъ его величества всемилостивѣйшею грамотою [...]», див: Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1817, оп. 1, спр. 20, арк. 91–91 зв.

⁴⁴ Так у тексті. Напевно мало бути «раздѣляти».

⁴⁵ *Августѣйшей, непобѣдимой императрицѣ*: ВСРВ НБУВ, Кир.467п., арк. 41–41 зв.

⁴⁶ Там само, арк. 41 зв.

порахувавши вік російського правителя. У 1712 р. московські війська воювали у Померанії, а наступного року здобули перемогу під Фрідріхштадтом (31 січня, у Козачинського — 6 лютого), Тьоннінгеном (16, а не 15 травня), Гельсінгфорсом (10 травня вперше, 15 липня вдруге, у Козачинського не вказано), Щецином («Штетинь» і 19, а не 21 вересня), а також на річці Пялькане («при Пиліакъ», 6 жовтня)⁴⁷.

1714 року відбулися битви біля міста Вааса і села Лапполе (19 лютого), а 27 червня російська флотилія перемогла шведську ескадру в масштабній битві біля мису Гаунгут (у Козачинського — 25 червня: «Тамгут»)⁴⁸. Поїздку Петра I до Парижа знову (бо перша згадка міститься у вступній частині панегірика) перенесено з 1717 р. на три роки раніше: «Въ семъ [1714] году градъ преславный Парижъ былъ достойный, яко въ немъ гостилъ монархъ Петръ Великъ, вождь оный»⁴⁹. Про наступні два роки — 1715 р. і 1716 р. — вміщено короткі записи стосовно захоплення Курляндії і Померанії. Під 1717–1718 рр. згадано перебування військ на зимових квартирах у Москві, Петербурзі й Новгороді. 1719 р. відзначено заувагою про похід «подъ Стекгольмъ на галерахъ» і зимове квартирування у Ревелі, а щодо 1720 р. розповідається про захоплення шведських галер⁵⁰. Про Ніштадський мирний договір, укладений між противниками 30 серпня 1721 р., сказано таке:

Сего жъ года по многихъ толь бранехъ Россія
Узрѣ свѣтъ веселія многій, егда свѣа
Побѣдивши, миръ вѣчный монархъ Петръ Великій
Съ короною свѣйскою заключилъ навѣки⁵¹.

Потім автор пише про Низовий похід улітку 1722 р. і ключову перемогу російського війська — здобуття фортеці Дербент 24

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само, арк. 42.

⁴⁹ Там само. Про поїздку Петра до Парижа докладніше див.: Сергей Мезин, *Взгляд из Европы: французские авторы XVIII века о Петре I* (Саратов: Изд-во Сарат. гос. ун-та, 1999), 28–30.

⁵⁰ *Августыйшей, непобѣдимой императрицѣ*: ВСРВ НБУВ, Кир.467п., арк. 42.

⁵¹ Там само.

(у дійсності 23) серпня. Ліричний відступ без конкретики про «славу», яку Петро I приніс Росії, заповнює рубрику під 1723 р., а стосовно наступного року згадано коронацію Катерини I⁵². Нарешті, останній запис розповідає про смерть російського правителя 1725 р. «іаннуар против 28», вкотре підкреслюючи спадкоємність між батьком-імператором і його донькою, а також її племінником і очікуваним наступником великим князем Петром Федоровичем:

Самъ же по судбамъ Бога въ пятьдесятъ четвертый
Естественный отиде долгъ отдати смерти.
Въ Санкт-Петербургъ таковъ, о чудо! Сокрыли
Свѣтъ російскій, какъ въ темномъ гробѣ положили.
Обаче аще тѣломъ умре, но дѣлами
Живеть, не пошли бо въ гробъ, но остались съ нами
И будутъ жить вовѣки въ Россійской державѣ.
Жилъ Петръ на земли, живеть и въ небѣ во славѣ.
Убо да вострепещуть вси врази Петровы,
Мы же вѣрно служити будемъ его крови,
Елісавети Первой, родной Петра дщери,
и ея наслѣднику, въ православной вѣрѣ.
Обрадуй всѣхъ насъ, Боже, даждь имъ лѣта многа,
Едина ты да славимъ въ Тройцѣ суща Бога⁵³.

Цими журливо-піднесеними акордами Михайло Козачинський завершив свій твір, а рослинна кінцівка з квітами і стрічками доповнила його текст композиційно.

Імовірні джерела «Журналу»

Наведений вище фінальний пасаж про Петра I, як і текст «Журналу» загалом, дозволяє припустити, що його автор надихався або, правдоподібно, наслідував іншого відомого українця — Теофана Прокоповича, зокрема його урочисті промови та поезії на честь першого російського імператора. Більш того, оскільки написані

⁵² Там само, арк. 42 зв.

⁵³ Там само.

з різних нагод твори Прокоповича оперативно виходили друком у перших десятиліттях XVIII ст.⁵⁴, знайомство з ними Михайла Козачинського виглядає дуже ймовірним. Видається, що Козачинський міг мати справу щонайменше з такими Прокоповичевими працями:

- «Панегврикос или слово похвальное о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ пресвѣтлѣйшому и великодержавнѣйшому г[о]с[у]д[а]рю, ц[а]рю и великому кн[я]зю Петру Алеѣевичу, всея Великія, и Малыя, и Бѣлыя Россіи самодержцу, и прочая, и проч. въ лѣто Г[о]с[по]дне †АѲΘ м[ѣ]с[я]ца іюня КЗ Б[о]гомъ данной. Проповѣданное въ Кіевѣ при всенародном собраніи въ престолной ц[е]ркви с[вя]тѣя Софіи Премудрости Б[о]жїя, на привѣтствіе его с[вя]щеннѣйшаго величества при его ж собственномъ присутствіи лѣта того жъ м[ѣ]с[я]ца іюля дня ѿ. Въ тѣпографіи с[вя]тѣя великія чудотворныя лавры Печерскія Кіевскія напечатася»;
- «Слово похвалное о баталіи Полтавской, сказанное въ Санктъпитеръбурхѣ въ ц[е]ркви Живоначалныя Тр[о]ицы чрезъ ч[е]стнѣйшаго о[т]ца ректора Прокоповича іюня въ КЗ день †АѲЗІ»⁵⁵;

⁵⁴ Поруч із оригінальними виданнями, використано таке коментоване видання творів Теофана Прокоповича: Феофан Прокопович, *Сочинения* (Москва, Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1961). Про вирішальний вплив творів Прокоповича на формування образу Петра I влучно висловилася Синтія Гіля Віттакер: «Щойно Петро покликав Прокоповича до Санкт-Петербурга у 1716 як апологета, Теофанові проповіді створили Петрову легенду, що стала невід'ємною частиною дискурсу обґрунтування на решту століття й поза ним», Cynthia H. Whittaker, *Russian Monarchy: Eighteenth-Century Rulers and Writers in Political Dialog* (Illinois: Northern Illinois University Press, 2003), 51.

⁵⁵ Заголовок цього твору, а також двох наступних скопійовано з фотографії титульного аркуша праці, доступного на сайті Російської державної бібліотеки: <https://knpram.rusneb.ru/kp/item26965> (перевірено 16.09.2022). Відшукати у бібліотеках Києва або онлайн повний варіант оригінального видання, а не пізніші передруки, не вдалося, тому далі посилання наведено за сучасною публікацією цих трьох творів зі згаданого вище видання праць Прокоповича 1961 р.

- «Слово на погребеніє всепресвѣтлѣйшаго державнѣйшаго Петра Великаго, імператора и самодержца всероссійскаго, о[т]ца О[те]чества, проповѣданое въ ц[а]рствующемъ Санктъпетербургѣ въ ц[е]ркви с[вя]тыхъ первоверховныхъ ап[о]с[то]лъ Петра и Павла С[вя]тѣйшаго Правителствующаго Снода вицепрезидентомъ преос[вя]щеннѣйшимъ Теофаномъ, архіеп[и]скопомъ Псковскимъ и Нарвскимъ #АЩКЕ марта ҃дне»⁵⁶;
- «Слово на похвалу бл[а]женныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго, імператора и самодержца всероссійскаго, и прочая, и прочая, и прочая, въ день тезоименитства его проповѣданное въ ц[а]рствующемъ Санктъпетербургѣ въ ц[е]ркви Живоначалныя Тро[и]цы С[вя]тѣйшаго Правителствующаго Снода віцепрезидентомъ преос[вя]щеннѣйшимъ Теофаномъ, архіеп[и]скопомъ Псковскимъ и Нарвскимъ»⁵⁷.

Київські типографи видали «Панегірікос или слово похвальное», також у латинському і польському перекладах, окремою брошурою влітку 1709 р.⁵⁸. Було опрацьовано два примірники твору з Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Обидва містяться у конволютах, один з яких походить із зібрання Києво-Софійського собору⁵⁹, а другий — з бібліотеки Подільської духовної семінарії⁶⁰. Стан їхньої збереженості

⁵⁶ Цей заголовок також скопійовано з фотографії титульного аркуша, уміщеної на сайті Російської державної бібліотеки: <https://knpsam.rusneb.ru/kp/item28131> (перевірено 16.09.2022).

⁵⁷ Цей заголовок також скопійовано з фотографії титульного аркуша, уміщеної на сайті Російської державної бібліотеки: <https://knpsam.rusneb.ru/kp/item2589> (перевірено 16.09.2022).

⁵⁸ Прокопович, *Сочинения*, 459.

⁵⁹ *Panegyricvs de celeberrima*: ВСПВ НБУВ, примірник Гр 2244(15). Покрайні записи на самому кодексі «Панегірікоса или слова похвального» на арк. 1, 6, 13 свідчать про його належність до бібліотеки Київської академії.

⁶⁰ *Panegyricvs de celeberrima*: там само, примірник Р 6494(1). З покрайніх записів на арк. 1, 2, 3, 4 дізнаємося, що 1 квітня 1849 р. цей примірник твору Прокоповича з приватної бібліотеки архієпископа Залуського взяли до бібліотеки Кам'янець-Подільської семінарії. Висловлюю вдячність докторці Наталії Сінкевич за допомогу з відчитуванням провенієнцій.

посередній: втрачено куточки аркушів, є сліди псування шкідниками та плями.

Склад першого кодексу наступний (усього 25 аркушів): титул латиною «Panegyricvs de celeberrima et paene inavdita victoria quam Petrvs Primvs, d.g. rex, totivsqve Rossiae monocrator etc, etc, de vniversis Svecorvm exercitibvs Deo iuvante reportavit Anno Domini 1709 Iunio die 27. Dictus Kijouiae in Ecclesia Kathedralli sanctae Sophiae, in conventu publico, suaeque ipsius Sacratissimae Maijestatis presentia. Anno eodem Iulij die 10» з біблійними цитатами на звороті; передмова «Ad avgvstissimvm atque potentissimum totivs Rossiae imperatorem praefatio»; «Panegyricvs Petro I D.g. totius. Russ. imp. de devictis Svecis»; латиномовний «Epinicivm sive carmen trivmphale de eadem victoria nobilissima»; польськомовний «Epinicium albo piesn tryvmphalna o teuzje przesławney wiktorii»; титул кирилицею «Панегґрікос или слово похвальное» в рослинній рамці, з кінцівкою у формі ангела й цитатами церковнослов'янською на звороті; «Предисловіе до его ц[а]рского с[вя]щеннѣйшаго величества всероссійскаго»; «Слово похвалное о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ пресвѣтлѣйшему г[о]с[уд]я[р]ю, ц[а]рю и великому кн[я]зю Петру Алежѣевичу, всея Великія, и Малыя, и Бѣлыя Россіи самодержцу, въ лѣто Г[о]с[по]дне њАѸѸ м[ѣ]с[я]ця іюня дня КѢ Б[о]гомъ дарованной» під тією ж мілітарною заставкою; «Епінікіон, сі єсть пѣснь побѣдная о тоей ж-де побѣдѣ»⁶¹.

Видання прикрашають такі декоративні елементи: рослинна рамка на титулах; ініціали; заставка мілітарного характеру із зображенням двоголового орла у картуші; кінцівки у формі ангела (на титулі) та композиції із чотирьох рослинних стебел з двома квіточками (наприкінці «Слова похвалного» й «Епінікіону»)⁶². Останню, щоправда з інакшими квіточками, бачимо згодом і на примірниках «Августѣйшей, непобѣдимой імператриць»⁶³.

Важливо зауважити, що у цьому конволюті поруч із працями Теофана Прокоповича містяться інші друки про Петра I, а саме: розпис урочистого поховального обряду Петра I і його доньки царівни

⁶¹ *Panegyricvs de celeberrima*: там само, примірник Гр 2244(15).

⁶² Там само, арк. 23, 25 зв.

⁶³ *Августѣйшей, непобѣдимой імператриць*: там само, примірник Кир.467п, арк. 28, 32 зв.

Наталії (1725 р.); опис церемонії коронації Катерини I (1724 р.); ратифікаційні акти Ніштадського миру (1721 р.); указ Петра I про прийняття титулу імператора від 11 листопада 1721 р. тощо. До кодекса також підшито рідкісний примірник панегірика Івана Орновського «*Bogaty Wiryardz*» (1705 р.), складеного на честь козацько-старшинської родини Донців-Захаржевських, і рукописну копію «Рішительних пунктів», наданих Верховною таємною радою Данилові Апостолу 1728 р. Оскільки «Філософія Арістотелева» повідомляє, що з 1742 р. Михайло Козачинський працював з літературою у книгозбірні Києво-Софійського монастиря⁶⁴, то не виключено, що якісь із цих алігатів потрапляли до його рук і під час роботи над «Журналом». Проте жодних інших докладніших свідчень про підготовчі розшуки, проведені ним у тогочасних київських бібліотеках, наразі не маємо.

Другий опрацьований конволют відкривається фронтисписом із великим гравійованим зображенням Петра I в образі переможця, який наступає правою ногою на упокореного ним шведського лева, а в картуші нижче повідомляється, що це «*Panegyricvs Petro Primo, Dei gratia, totius Russiae reciatque monocratori, de deuictis vniuersis suecorum exercitibus*» (іл. 3). На наступних дванадцятьох аркушах уміщено латиномовний титул «*Panegyricvs de celeberrima*», передмову і текст самого панегірика та латино- і польськомовний варіанти «Епінікону», як у описаному вище кодексі з Києво-Софійської бібліотеки⁶⁵.

⁶⁴ Михайло Козачинський писав про свої наміри скласти генеалогію Розумовських: «Въ сичевомъ убо намѣренніи от 1742 года априля м[ѣ]с[я]ця по всѣхъ книгохранителницахъ кїевскихъ помянутихъ проискивалъ я авторовъ и потомъ въ катедральной Кїево-Софїйской библіотекѣ напалъ я на книгу, латинскимъ діалектомъ печатную, королю полскому (высоко-славныя памяти) Владиславу Четвертому чрезъ бакалявреа б[о]гословїи, старшаго каменецкого Сумона Околскаго в Каменцу-Подолскомъ 1640 года сентябра послѣднихъ чисель приписанную, «ОРБИСЪ ПОЛОНУСЪ» нарицаемую». Йдеться про т. 2 праці Шимона Окольського «*Orbis Polonus*» (*Віденський архів*, 93, 313).

⁶⁵ *Panegyricvs de celeberrima*: ВСРВ НБУВ, примірник Р 6494(1), арк. 2–13 зв.

Іл. 3. Фронтиспис «Panegyricvs de celeberrima»⁶⁶.

Уже в передмові до «Слова похвалного о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ» знаходимо заувагу, яка замалим не дослівно перегукується з передмовою до «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ». Порівняймо:

<p>Теофан Прокопович, «Панегврікос или слово похвальное»⁶⁷</p>	<p>Михайло Козачинський, «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ»⁶⁸</p>
<p>А понеже сія вещь всемірнаго прославленія достойная, достойна естъ от всѣхъ повсюду чтома и слышана быти, того ради сіе ж-де мое слово по твоему жъ монаршому бл[а]говоленію и на языкъ латінскій, <u>яко всея Еуропѣ общій</u>⁶⁹, преведохъ. Присово-</p>	<p>Сіе то наипаче Академію Кіевскую возбуждаетъ въ достодолжнѣйшее поздравленіе рвемы сія <u>по мѣрѣ малаго искусства трети діалекты</u>: славенскимъ, яко природнымъ и <u>во Европѣ преизобилнѣйшимъ</u>; латінскимъ, яко протчїихъ во искусствѣ</p>

⁶⁶ Там само, арк. 1.

⁶⁷ *Panegyricvs de celeberrima*: там само, примірник Гр 2244(15), арк. 14.

⁶⁸ *Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ*: там само, примірник Кир.467п, арк. 4.

⁶⁹ Тут і далі підкреслення мої.

<p>купишася къ сему и торжественныя ритмы во славу тоя ж-де неслыханныя твоей вѣкторіи <u>тройственнымъ діалектомъ</u>, латінскимъ, славенскимъ и польскимъ, сложенныя от мене (по мѣрѣ малаго искусства моего), я же найпервое по побѣдѣ въ Кіевѣ В[а]шего ц[а]рсаго пресвѣтлаго величества пришествіе напечатати и произнести тщася, аще бы нужнѣйшихъ тогда ц[а]рскихъ дѣлъ не имѣла типографія.</p>	<p>умствованія філософскаго славнѣйшимъ; полскимъ, яко Кіеву порубѣжнымъ, — Вашему імператорскому священнѣйшему величеству принести всеподданнѣйше.</p>
---	---

У цілому текст «Слова похвалного о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ», як і велить панегіричний жанр, сповнений хвалебних звернень і епітетів на адресу Петра I, як-от: «пресвѣтлѣйшій и великодержавнѣйшій всеросійскій монархо и преславный войскъ свѣйскихъ побѣдителю», «отче От[е]ч[е]ства н[а]шего, пресвѣтлѣйшій монархо», «великій великих мужей вожде и великихъ супостатов побѣдителю, всеросійскій монархо»⁷⁰. Що ж до конкретних подій, то автор згадує про битви під Калішем і Добрим та завоювання росіянами Інгермоландії («Інгрїї») ⁷¹. Усю «сію свѣйскую брань» він вважає «весма быти подобную древной брани, нарицаемой Второй Пунской, уже творяху римляне со пресловутым оным Аннибалемъ, вождом карѣагенским»⁷². Прокопович не називає Івана Мазепу прямо, але підводить до думки про «проклятого змѣнника», який завів шведів «вънутрь самую Малую Россію»⁷³. У такому ж ключі, але віршовано про події Північної війни розповідає «Епінікон»:

Аще когда найпаче н[ы]нѣ намъ желати
Достоить многихъ устенъ, ибо ниже золотыи
Органъ риѣмотворческій воспѣти довлѣтъ

⁷⁰ *Panegyricvs de celeberrima*: ВСРВ НБУВ, примірник Гр 2244(15), арк. 15, 17, 19 зв.

⁷¹ Там само, арк. 16.

⁷² Там само, арк. 18.

⁷³ Там само, арк. 17.

Нашей н[ы]нѣ радости, ниже что успѣть
 Вѣтійскихъ устенъ слово. О Б[о]же всеилный,
 Еще нашъ прїяль еси вопль и плачь умилный!
 Еще насъ не судиши въ конецъ отринути!
 Побѣдихомъ: падеся супостатъ нашъ лютый⁷⁴.

Якщо «Слово похвалное о преславной над войсками свѣйскими побѣдѣ» з'явилося одразу по Полтавській битві, то «Слово похвалное о баталїи Полтавской» Теофан Прокопович написав до восьмої річниці події⁷⁵. Дотримуючись хвалебної риторики, він розповідає про «плоды толь преславной виктории», тобто наступні після 1709 р. події російсько-шведського протистояння — взяття Риги «со всею Ливониею», Виборга, Кескгольма «со всею Карелиею», Ревеля, а також згадує, що «Пернав, и Ельбинг, и Динамент, и Стетин, и Стральзунд, и инные крепости славные, аки сломленные, власти российской покорилися»⁷⁶. Більше уваги, аніж у попередньому творі, приділено Іванові Мазепі, про якого Прокопович висловлюється підкреслено різко, порівнюючи «изменника», «изверга матери своея» з євангельським Юдою, адже «измена Мазепина» принесла «отечеству нашему повреждение»⁷⁷.

Віртуозна майстерність, з якою Прокопович звеличував Петра I, досягла апогею у «Слове на погребеніе всепресвѣтлѣйшаго державнѣйшаго Петра Великаго», виголошеному під час церемонії прощання з російським імператором 8 березня 1725 р.⁷⁸. Уже перші рядки твору змушували слухачів (а пізніше читачів) ціпеніти від жаху усвідомлення такої втрати: «Что се есть? До чего мы дожили, о россияне? Что видим? Что делаем? Петра Великаго погребаем! Не мечтание ли се? Не сонное ли нам привидение? О, как истинная печаль! О, как известное наше злоключение!»⁷⁹. Враження мало наростати мірою того, як автор порівнював Петра з біблійними героями Самсоном, Мойсеєм, Соломоном і Давидом та римським імператором Константином Великим. Водночас Прокопович під-

⁷⁴ Там само, арк. 24.

⁷⁵ Прокопович, *Сочинения*, 463–365.

⁷⁶ Там само, 50, 58.

⁷⁷ Там само, 54–55.

⁷⁸ Там само, 472–473.

⁷⁹ Там само, 126.

креслював здобутки, які Петро I лишив по собі, й у такий спосіб, схоже, вплинув на Михайла Козачинського:

Не весьма же, россиане, изнемогаим от печали и жалости, не весьма бо и оставил нас сей великий монарх и отец наш. Оставил нас, но не нищих и убогих: безмерное богатство силы и славы его, которое вышеименованными его делами означилося, при нас есть. Какову он Россию свою зделал, такова и будет: зделал добрым любимую, любима и будет; зделал врагом страшную, страшная и будет; зделал на весь мир славную, славная и быть не престанет. Оставил нам духовная, гражданская и воинская исправления. Убо оставляя нас разрушением тела своего, дух свой оставил нам⁸⁰.

Мотив прославляння Петра I та його діянь Прокопович розвинув у «Слові на похвалу бл[а]женныя и вѣчнодостойныя памяти Петра Великаго» — останній своїй праці такого стибу, виголошеній 29 червня 1725 р. у Троїцькому соборі Петербурґа⁸¹. Розлого перерахувавши цивільні й військові установи, запроваджені Петром, він не проминув нагадати про военний хист і звитягу правителя. Коли ми згадаємо, як Михайло Козачинський підносив дитячі військові забавки царевича, то стане очевидним, що Теофан Прокопович озвучив це набагато раніше:

С природы охотный к оружию и жаркий к огню военному, во отроческом возрасте как играл и в чем забавлялся? Водить и строить полки, созидать крепости и тьяжде доставать, и оборонять, и полевым боем сражаться — то его забавы и потехи, то его младенческая играция. И что весьма пречудно, когда не пора еще было быть ему учеником воинским, он уже аки старый того учитель, преждее неправильное воинство яко слабое к защищению, но токмо к разорению отечества сильное узнав, презирать и отставлять, а новую регулу вводит потщался. Увиденный по случаю или паче по смотрению Божию ботик оный, древо тогда презренное, ныне же преславное, толикую разжегло в пространном сем сердцы охоту к навигации, что успокоитися не могл, донележе не достигл совершенна воднаго безпокойства. Кто же не удивится, как скоро и коль высоко от отроческих оных забав выскочил!⁸²

⁸⁰ Там само, 128.

⁸¹ Там само, 473.

⁸² Там само, 131.

Патетика Прокоповича на адресу Петра I напевно задала відповідний «настрій» усьому панегірику «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ» і передусім «Журналові». Можливо, якась частка фактичних даних про дитинство царя і про найвідоміші битви Північної війни так само походила звідти. Але для повноти життєпису такої інформації було вочевидь замало. Відтак Михайло Козачинський мусив іще звідкись запозичувати фактаж. Зокрема, рядки, у яких розповідається про Чигиринські походи, гадано могли спиратися на відомості з додатків до другого (1678 р.) і третього (1680 р.) київських видань «Синопису». Написані по гарячих слідах, додатки розповідали про «бусурманські приходи під Чигирин», натякаючи, що справжньою метою османців було «православнороссійській край, найпаче [...] Б[о]госпасаемый ц[а]рственный градъ Кіевъ [...] под свою бисурманскую власть подѣбити»⁸³.

Водночас значний масив фактичних даних, зокрема щодо Північної війни, Козачинський, мабуть, запозичував із різноманітних друкованих реляцій, котрі з'являлися скоро по події. Невдовзі, у 1713 р., вийшов збірник таких повідомлень, названий «Книга Марсова или воинскихъ дѣлъ отъ войскъ царского величества россійскихъ, во взятіи преславныхъ фортифікацей и на разныхъ мѣстахъ храбрыхъ баталіи учіненныхъ надъ воіски его королевскаго величества свѣіского. Санктшпѣтербурхъ. Лѣта Господня 1713 генваря въ день»⁸⁴.

⁸³ *СупоиіСѣ или краткое собраніе от различныхъ лѣтописцев о началѣ славянороссійскаго народа и первоначальныхъ кн[я]зехъ Б[о]госпасаемаго града Кіева о житіи с[вя]т[а]го б[а]лаговѣрнаго великаго кн[я]зя кіевскаго и всея Россіи первѣйшаго самодержца Владиміра и о наслѣдникахъ бл[а]гоц[е]стивья державы его Россійскія даже до пресвѣтл. бл[а]гоц[е]стиваго г[о]с[у]д[а]ря н[а]шего, ц[а]ря и вел. кн[я]зя Феодора Алеѣтевича, всея Великія, и Малыя, и Бѣлыя Россіи самодержца. Въ с[вя]той вел. чудотвор. лавръ Кіево-Печерской ставропѣгій с[вя]тѣ. архієп[и]с[ко]па Констан. патріарха Вселенскаго по бл[а]гоц[л]овенію преч[е]стнаго о Хр[ис]тѣ г[о]с[по]д[и]на отца Іннокентія Гізієля, м[и]л[о]стію Б[о]жією архимандрита тоя ж де с[вя]тѣ лавры, изображенное тѣпомъ. Въ лѣто от созданія міра ꙗ ЗРПИ, от Воплощенія же Б[о]га Слова ꙗ АХПІ (Київ, 1680): ВСРВ НБУВ, примірник Кир.55, арк. 101. На бібліографічній карточці видання зазначено, що в дійсності воно з'явилося дещо пізніше у межах останніх десятиліть XVII ст.*

⁸⁴ Тут використано примірник, доступний для перегляду онлайн на сайті Російської державної бібліотеки: *Книга Марсова или воинскихъ дѣлъ отъ войскъ царского величества россійскихъ, во взятіи преславныхъ фортифікацей и на разныхъ мѣстахъ храбрыхъ баталіи учіненныхъ надъ воіски его королевскаго вели-*

Перше, що впадає в очі при опрацюванні «Книги Марсової», — це її багатий ілюстративний ряд із гравійованих планів та інших зображень. Плани унаочнювали ландшафт і розташування військ у зіткненнях, приміром, «Калишская баталія», «Акція подъ Добрымъ», «Полтавская баталиа» тощо. Гравюри ж містили алегоричні й символічні зображення на міфологічну тематику (Юпітер, Афіна Паллада, Марс, Вікторія), леми повчального змісту (на кшталт «Побѣда любіть прілѣжаніе»), схеми святкових феєрверків з нагоди російських перемог («Совершенное описание огненной потѣхи, которая послѣ счастливаго похода державнѣйшаго г[осу]д[ар]я его ц[ар]скаго величества 1703 мудренно и изрядно зажжено и объявлено генваря в 1-й 1704 г. Тот же планъ феірверка с протчімі огнями»), ба навіть візуалізували хід однієї з ключових битв («Нарва», де показано, як ядра летять на обложеному фортецю)⁸⁵. Ясна річ, збірник прикрашала портретна гравюра самого Петра I, підписана «Петръ Первый імператоръ, пріснопрібавитель, царь і самодержецъ всеросііскій»⁸⁶.

Іл. 4. Титульний аркуш «Книги Марсової»⁸⁷.

чества свѣйскаго. Санктпѣтербургъ. Лѣта Господня 1713 генваря въ день, <https://kr.rusneb.ru/item/reader/kniga-marsova-ili-voinskih-del-ot-voisk-carskogo-velichestva-gossiiskih-1> (перевірено 16.09.2022). Хоч у вихідних даних вказано 1713 р. як час появи збірки, насправді це сталося кількома роками пізніше, див.: Петр Пекарский, *Наука и литература в России при Петре Великом*. Т. 2: *Описание славяно-русских книг и типографий* (Санкт-Питербург: Тов. «Общественная польза», 1862), 290–305; Т. Быкова, М. Гуревич, *Описание изданий гражданской печати. 1708–январь 1725 г.* (Москва, Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1955), 515–527.

⁸⁵ Книга Марсова или воинскихъ дѣлъ, арк. 5, 6, 10–13, 20.

⁸⁶ Там само, арк. 2. Треба відзначити, що Петра I тут названо імператором ще за кілька років до офіційного проголошення Росії імперією.

⁸⁷ Там само, арк. 1.

Зміст «Книги Марсової» у різних примірниках дещо відрізняється. До прикладу, один зі збережених нині кодексів складається з таких повідомлень:

- «Юрналъ или поденная роспись, что въ мѣмошедшую осаду подъ крѣпостію Нотенбурхомъ чинилось сентября съ 26-го чѣсла въ 1702 году»;
- «Юрналъ о взятіи крѣпости Новыхъ Канецъ 1703 году апрѣля въ 23 день»;
- «Белагръ или осада города Юрьева [или Дерпта], бывшая въ лѣто отъ Хріста 1704»;
- «Юрналъ или поденная роспись, что подъ крѣпостію Нарвою чинилось 1704 году»;
- «Реляція Нітавскія осады, которая была въ 1705 году»;
- «Реляція о бывшей баталіи при Калішѣ 1706 году»;
- «Реляція о бывшей акціи подъ Добрымъ»;
- «Объявленіе баталіи межъ его царскимъ велѣтельствомъ россіискімъ і швецкімъ генераломъ графомъ Левенгоптомъ при деревні Лѣсноі отъ Пропоиска въ двухъ міляхъ сентября въ 28 день 1708 году»;
- «Обстоятельная реляція о главной баталіи межъ воіскъ его царскаго велѣчества россіискаго и королевскаго велѣчества свѣискаго, учинившеіся неподалеку отъ Полтавы сего іюня въ 27 день 1709-го лѣта»;
- «Реляція, какімъ образомъ городъ Элбінгъ взятъ»;
- «Обстоятельная реляція о взятіи крѣпости Выборха, которая взята россіискіми воісками въ 1710 году»;
- «Юрналъ о взятіи города Кексхолма [или Корѣлы]»;
- «Юрналъ о атакѣ города Ріги съ цѣтаделемъ, какімъ образомъ она преславная Ріжская фортеція взята чрезъ оружіе его царскаго велѣчества изъ владѣннїа короля швецкаго и что подъ тѣмъ городомъ во время атаки чинилось въ 1709-мъ и въ 1710-мъ годѣхъ»;
- «Юрналъ о взятіи Дінаменде-шанца 1710 году»;
- «Реляція о взятіи города Пернава»;
- «Реляція о взятіи непріятельской фортеціи Аренсбурха сентября 12 дня 1710 году»;
- «Реляція о взятіи славнаго города Ревеля»;

- «Реляція о дѣйствии войскъ царского велѣчества надъ непріятелемъ въ Голштіндіи въ прошломъ 1713-мъ году»;
- «Юрналъ или поденная роспись о маршѣ войскъ союзныхъ отъ Фрїдріхстата за швецкімъ войскомъ подъ командою генерала графа Штеїнбока и что чинилось со онымъ подъ Тонінгомъ 1713 году»;
- «Реляція о взятіи Гелзенфорса и о походѣ войскъ царскаго велѣчества подъ командою генерала, адмірала и кавалера господіна Апраѣина ко оному моремъ на гребныхъ судахъ въ прошломъ 1713 году»;
- «Юрналъ о взятіи города Стетіна и что дѣялось подъ нимъ во время осады»;
- «Реляція о бывшей баталіи между войски росіискіми и швецкіми. Сентября 28 чїсла 1713»;
- «Реляція о баталіи между войскъ росіискіхъ подъ командою генерала-лейтенанта князя Голіцына и свѣіскіхъ подъ командою генерала маеора Аремфелта въ Оїнландіи блїзъ Васы у деревни Лапола 1714 февраля въ 19 день»;
- «Реляція о случившеіся морской баталіи между росіискою авангардією и швецкою эскадрою 1714».

У «юрналах» і реляціях розповідається про поденний перебіг відповідної битви або облоги. Приміром, щодо Нотебурга мова йде про події з 26 вересня до 14 жовтня⁸⁸. У записі за 11 жовтня — дата, яку знаходимо і в «Журналі» Михайла Козачинського, — викладено обставини фінального штурму і захоплення цієї фортеці. Те ж саме стосується згадки про Ніеншанц⁸⁹, здача якого гарнізоном 1 травня 1703 р. докладно описана у «Юрналі» і наведена Козачинським. Далі у «Книзі Марсовій» бачимо гравюру «Викторія, бывшая на Чюцкомъ озерѣ»⁹⁰, а Козачинський пише про це двома рядками: «Когда и вїкторїа была дарована свыше въ Чуцкомъ озерѣ Россіи желанна»⁹¹. Взяття Дерпту 13 липня і Нарви 9 серпня 1704 р. також відобразилося в обох текстах.

⁸⁸ Там само, арк. 4–4 зв.

⁸⁹ Там само, арк. 8–8зв.

⁹⁰ Там само, арк. 17.

⁹¹ *Августѣйшей, непобѣдимой императрицѣ*: ВСРВ НБУВ, примірник Кир.467п, арк. 40 зв.

Зіставляючи дальші записи «Книги Марсової» і «Журналу» про битви під Добрим, Лісною, Полтавою, Ельбінгом, Виборгом, Ригою, Пярну, Кексхольмом, Аренсбургом, Ревелем, Фрідріхштадтом, Тьоннінґеном, Гельсінґфорсом, Щецином, Вааса і Лапполе, можемо переконатися, що послідовність викладу і датування подій у них загалом збігаються. Промовистим свідченням запозичень, зроблених Козачинським із «Книги Марсової», є і стисле повідомлення «Журналу» про 1714 р. Воно, найімовірніше, походить з останньої реляції «Книги Марсової», де розповідається про морські зіткнення 25–27 червня, під час яких російська флотилія з кількох десятків скампавеї (швидкохідних малогабаритних галер) захопила шведську ескадру шаутбенахта (контр-адмірала) Ерншелта:

<p>Михайло Козачинський, «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ»⁹²</p>	<p>«Книга Марсова»⁹³</p>
<p>На <u>скомповеяхъ</u> въ сей годъ салдати и шляхта Ходила и шведского взяли <u>шаутбенахта</u>.</p>	<p>Юля въ 25 день [то есть въ воскресенье] по полудни стала слышать немалая стрѣлба въ морѣ и потомъ съ брантъвахта репортовали господина адмірала, что та стрѣлба была отъ крейсеровъ непріятельскихъ, и потомъ въ 14 парусахъ швецкіи вице-адміраль Ліліи пошелъ въ море, чего для много размышляли, для чего такая стрѣлба, и хотя не вѣдали для чего, однако жъ положили за непростом, для чего господинъ адміраль отправилъ на море господина шаутбеінахта [по прошенію ево] къ бліжнімъ островамъ отъ непріятели съ трітцатю пятаю <u>скампавѣями</u>,</p>

⁹² Там само, арк. 41 зв.

⁹³ *Книга Марсова или воинскихъ дѣлъ*, арк. 76. Про скампавею і шаутбенахта інформацію взято з: Леонид Беловинский, *Иллюстрированный историко-бытовой словарь русского народа XVIII–начала XIX века* (Москва: Эксмо, 2007), 761; Олег Данкир, *История парусно-весельного флота*, <https://sites.google.com/site/parusnoveselnjflot/home/vidy-sudov/russkaa-skampavea> (перевірено 16.09.2022).

и когда помянутой гоподінъ шаутбеинахтъ прібыль къ своему караулу и осмотрѣль, что швецкой адміраль Ватрангъ съ шестью караблями лінеиными и съ тремя фрегатами стоить на старомъ мѣстѣ, а помянутой вице-адміраль идетъ на зюидъ-остъ, при которомъ и бомбардирскіе галіоты, чего для болѣе стали думать, что или къ Ревелю, или къ намъ въ Твереміндъ есть непріятельское намѣреніе [вѣтръ тогда былъ тѣхъ и непостояненъ], о чемъ тотъчасъ господіна адмірала пісменно репортоваль и при томъ просиль, дабы къ утру самъ изволилъ быть для лутчеи обсерваціи.

Въ 26 день господінъ адміраль къ тому мѣсту прібыль и по многіхъ разговорахъ взяль резолюцію – послать 20 скампавеи, проѣхать мимо непріятельской флотъ [понеже было тихо], что и учинено подъ командою капитана камендора Змаевича, бригадира Волкова и капитана Бредаля. Непритель тотъчасъ знакъ далъ къ походу и сталъ бузѣровать, какъ возможно, а особліво адміралской карабль шлюпками и ботами бузѣровали скоро, и на нашѣхъ сѣло много паліли, но однако жъ не доносили ихъ ядры. Потомъ, когда відѣль адміраль, что наши прошли, послалъ еще 15 скампавеи съ бригадіромъ Ляфорттомъ и съ капітаны Дежімантомъ и Грисомъ, которые такожъ счасливо огребли. Потомъ швецкой адміраль подняль бѣлои флагъ для возвращенія своего вице-адмірала. Въ то жъ время, когда отправляль адміраль скампавеи, получена вѣдомость, что явились одинъ фрегатъ,

и шесть галеръ, и два шхербота непріятельскихъ близъ того мѣста, гдѣ намѣрены были мостъ дѣлать. Для чего посланъ указъ къ капитану камендору Змаевичю, велѣно ихъ атаковать, но стало того дни поздо, непріятельской вице-адмиралъ возвратился и соединился съ флотомъ своимъ, а нашъ адмиралъ положилъ пробиватца съ своимъ флотомъ сквозь непріятелиа.

Въ 27 день по утру господинъ нашъ адмиралъ со всѣмъ при нѣмъ будущимъ флотомъ съ полуночи пошедь и того жъ утра приближася къ непріятелиу, указъ далъ пробиватца сквозь оного, не огребая кругомъ, что съ помощію Божіею и учинено, и такъ безвредно, что толко одна скампавѣя стала на мѣль, которую непріятелиа взялъ, а прочіе всѣ какъ суды, такъ и люди безъ вреда прошли, хотя со всего флота стрѣляли по нашѣхъ надъ мѣру жестоко, отъ которой стрѣлбы у одного капитана толко ногу отбіли. Когда адміралъ прошелъ, тогда репортовалъ ево капитанъ камендоръ Змаевичъ, что онъ блаковалъ непріятелиа. Потомъ, когда господинъ адміралъ въ то мѣсто прібылъ, и учредя флотъ къ бою, послалъ генерала-адъютанта Егущинского къ командиующему тою швецкою эскадрою шаутбеинахту Эрншелту, чтобъ онои отдался, на что онои сказалъ, что того учинить не можеть. Тогда видя ихъ упорство, господинъ адмиралъ далъ сѣгналъ авангардіи нашей оного атаковать, которая атака началась въ третьемъ часу по полудни и продолжилась даже до пятого часа, и хотя непріятелиа

	<p>несравненную артилерію вмѣлъ предъ нашими, однако жъ по сѣло жестокомъ супротивленіи перво галеры одна по одной, а потомъ и фрегатъ флаги опустили, однако жъ такъ крѣпко оборонялись, что ни единое судно безъ обдордированія отъ нашихъ не отдалось. <u>Шаутбеинахтъ</u>, опуствя флагъ, скочилъ въ шлюпку съ своими гранодеры и хотѣлъ уитить, но отъ нашихъ поиманъ, а имянно Їнгермонландского полку отъ капитана Бакѣва съ гранодеры. Сею атакою командовали господінъ шаутбеинахтъ карабелного флоту и генеральъ господинъ Веидъ, воистинну нелзя описать мужество нашихъ какъ начальныхъ, такъ и рядовыхъ. А что взято отъ неприятеля людеи, судовъ и артилеріи, такожъ сколко побито и ранено, тому при семь реестръ.</p>
--	---

Беручи загалом, можна вмотивовано припустити, що «Книга Марсова» виступила одним із ключових джерел «Журналу». Проте наразі невідомо, звідки Михайло Козачинський брав відомості про події в Україні, причому не лише стосовно відвідин Петром I Кієва, але й перебування російського правителя у Лебедині, а також сутички під Веприком. Виглядає, що головним джерелом для них могло виступити місцеве усне передання. Так само поки що не з'ясованими залишаються джерела інформації про військові події 1715–1722 рр.

Висновки: політика і пропаганда

Тоді, коли у Києві, очікуючи на високу гостю, Михайло Козачинський дописував «Августѣйшей, непобѣдимой імператрицѣ» і доданий до нього «Журнал», а потім у Лаврській типографії друкували

тираж⁹⁴, у Петербурзі українська фракція лобювала найнагальніше завдання — відновлення гетьманства. Генеральний хорунжий Микола Ханенко з українськими депутатами регулярно навідувалися до імперських високопосадовців, особисто залагоджуючи справи⁹⁵. Але головні надії покладали на таємного чоловіка Єлизавети Петрівни — козацького сина Олексія Розумовського, який саме перебував на вершині свого впливу при дворі.

Приїзд імператриці до України і, головно, урочистості в Києві дали добру нагоду українському політикуму продемонструвати свою лояльність (дійсну або вдавану) до російського престолу і персони, яка його обіймала. Відтак українська сторона могла сподіватися на крок у відповідь. Тому було обрано безпрограшну тактику: що більше солодкого елею налити у вуха імператриці, то більше шансів досягти поставленої мети. А що може ліпше улестити царствену доньку, аніж прославляння її батька-імператора? Байдуже, що той здійснював в Україні терор упродовж майже двох десятиліть і ліквідація гетьманства була справою його рук. На початок 1740-х рр. обставини змінилися, вимагаючи від української еліти діяти гнучкіше — аж до демонстративних побивань про «золотий вік Петра»⁹⁶.

Звідси походить те показне вихваляння «дому Петрового» і самого «Петра Великого», що його щедро «розливав» у своїх творах на честь Єлизавети Петрівни Михайло Козачинський. Звідси ж — пропагандистський, говорячи сучасною мовою⁹⁷, образ росій-

⁹⁴ Запис на одному з примірників *Августъйшей, непобъдимой імператриць* свідчить, що його було подаровано 24 квітня 1744 р. (*Віденський архів*, 74).

⁹⁵ Див.: Александр Лазаревский, «Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727–1753 гг.,» *Киевская старина* 12 (1885): 241–256; 1 (1886): 257–272; 4: 273–288; 5: 289–304; 7: 305–320; 8: 321–352; 9: 353–384; 10: 385–416; 11: 417–465.

⁹⁶ Про «златъ вѣкъ Петровъ» Козачинський писав у «Філософії Арістотелевій» (*Віденський архів*, 138).

⁹⁷ Постуговуюся означенням пропаганди, наведеному в енциклопедії «Britannica»: «Пропаганда, розповсюдження інформації — фактів, аргументів, чуток, напівправд чи брехні — з метою вплинути на суспільну думку. Пропаганда є більш чи менш систематичною спробою маніпулювати переконаннями, ставленнями або діями інших людей через символи (слова, жести, плакати, пам'ятники, музику, одяг, відзнаки, зачіски, малюнки на монетах і поштових марках тощо)» (<https://www.britannica.com/topic/propaganda>, перевірено 16.09.2022).

ського правителя, в якому Петро I постає на сторінках «Журналу»: герой-переможець, відважний воїн, мужній оборонець, ревний захисник віри, зрештою, добрий «отець Отечества». Утім, Козачинський не був піонером, вибудовуючи цей наратив, а йшов шляхом, що його вторував Теофан Прокопович. А оскільки в біографії героя, достойного поклоніння, фактам відведено роль декорації для підсилення ефекту, то і від «Журналу» не варто очікувати надмірної акуратності в цьому сенсі. Однак слід віддати належне авторові: попри допущені неточності й пересмикування, йому вдалося відтворити життєвий шлях Петра I доволі достовірно.

Та все ж чи оцінила імператриця такі відверті реверанси у її бік? Чи «зчитала» очікування української сторони? Спрацювала пропагандистська акція чи ні? На всі ці питання можна відповісти ствердно. Майже три роки потому, 5 травня 1747 р., Єлизавета Петрівна видала іменний указ, яким відновлювала уряд гетьмана на засадах часів Івана Скоропадського⁹⁸. На початку січня 1750 р. генеральна старшина склала прохання про дозвіл обрати гетьманом Кирила Розумовського, а потім про це оголосили на генеральній військовій раді⁹⁹. Відповідний указ було оприлюднено 5 червня 1750 р.¹⁰⁰, а указом від 24 липня 1750 р. гетьманську резиденцію перенесено до Батурина¹⁰¹. У березні 1751 р. Кирило Розумовський склав присягу і невдовзі, отримавши жалувану грамоту на гетьманство, вирушив до України. Наприкінці червня в супроводі всіх полків новий керманіч урочисто в'їхав до Глухова. Останнє гетьманство, яке протривало чотирнадцять років, розпочалося пишню.

Якщо абстрагуватися від подій, що спіткали Гетьманщину в останні десятиліття XVIII ст. — остаточна ліквідація гетьманства і державних інституцій, нищення соціального устрою, упровадження імперського адміністративно-територіального поділу, то ситуація станом на 1740–1750-ті рр. виглядала далекою від трагічних конотацій. Українська еліта вміло і продумано грала у придворні ігри, просуваючи власний порядок денний усіма досяжними

⁹⁸ *Полное собрание законов Российской империи* (Санкт-Петербург, 1830), 12: 694.

⁹⁹ Володимир Сергійчук, «Обрання Кирила Розумовського гетьманом,» *Київська старовина*, 2 (1993): 52–61.

¹⁰⁰ *Полное собрание законов Российской империи*, 13: 824.

¹⁰¹ Там само, 340.

шляхами: від зустрічей один-на-один із впливовими людьми до помпезних святкувань і друку потрібних книжок. Відтак головною метою — збереження власної державності — нехай на обмежений строк було досягнуто.

Bibliography

Akty i dokumenty, otnosyashchiesya k istorii Kievskoj Akademii, otdelenie 2 (1721–1795 g.g.), ed. Nikolaj Petrov. 5 vols. Vol. 1, p. 1. Kiev: Tipografiya I. I. Chokolova, 1904.

Anisimov, Evgenij. *Petr Velikij. Lichnost' i reformy*. Sankt-Piterburg: Piter, 2009.

Askochenskij, Viktor. *Kiev s drevnejshim ego uchilishchem Akademieyu*. Vol. 2. Kiev: v Universitetskoj Tipografii, 1856.

Belovskij, Leonid. *Illyustrirovannyj istoriko-bytovoj slovar' russkogo naroda XVIII — nachala XIX veka*. Moskva: Eksmo, 2007.

«Propaganda.» In *Britannica*. Accessed September 16, 2022. <https://www.britannica.com/topic/propaganda>.

Bubnov, N., Kopanev, A., Kukushkina, M., and O. Lihacheva. «Istoricheskie sborniki XVIII–XIX vv.» *Opisanie Rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii nauk SSSR* 3, no 3 (1971): 3–420.

Bugrov, Konstantin. «Formirovanie idej russkogo respublikanizma v rossijskoj obeshchstvenno-politicheskoj mysli XVIII st.» *Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora istoricheskikh nauk*. Ekaterinburg, 2017.

Bykova, T., Gurevich, M. *Opisanie izdanij grazhdanskoj pechati. 1708–yanvar' 1725 g.* Moskva, Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1955.

Dankir, Oleg. *Istoriya parusno-vesel'nogo flota*. Accessed September 16, 2022. <https://sites.google.com/site/parusnoveselnyjflot/home/vidy-sudov/russkaa-skampavea>

Fomenko, Valentyn. *Hryhorii Levytskyi i ukrainska hraviura*. Kyiv: Naukova dumka, 1976.

Gistoriya Svejskoj vojny (Podennaya zapiska Petra Velikogo), eds. T. S. Majkova and A. A. Preobrazhenskij. 2 vols. Moskva: Izd-vo «Krug», 2004.

ITINERA PETRI: Biohronika Petra Velikogo den' za dnem. Accessed September 16, 2022. <https://spb.hse.ru/humart/history/peter/>

Khrestomatiia davnoi ukrainskoi literatury (do kintsia XVIII st.), ed. Oleksandr Biletskyi. Kyiv: Rad. shkola, 1967.

«Kniga Marsova ili voinskih del ot voisk carskogo velichestva rossiiskih, vo vzyatii preslavnyh fortsfikacei i na raznyh mѣstah hrabryh batalii uchinennyh nad voiski ego korolevskago velichestva sveiskogo. Sanktpiterburh. Lѣta Gospodnya 1713 genvary a v den'». Rosiiskaia gosudarsvennaia biblioteka. Accessed September 16, 2022. <https://kp.rusneb.ru/item/reader/kniga-marsova-ili-voinskih-del-ot-voisk-carskogo-velichestva-rossiiskih-1>

Kochegarov, Kirill. «Naznachenie Mihaila Kozachinskogo sluckim arhimandritom. 1748–1749 gg.» *Roczniki Humanistyczne* 70, z. 2 (2022): 69–87.

Kozachynsky, Mikhail. *Tragedia, sirich pechalnaya povist' o smerti poslednyago carya serbskago Urosha Pyatago i o padenii Serbskago carstva, sochinena i proizvedena 1733 goda v Karlovici Sremskom, a nyini prechishchena i ispravlena predlagaetsya trudom i tshcheniem I. R.*, ed. Aleskei Sobolevskii. Kiev, 1901.

Kozachynsky, Mikhail. «Tragedia, sirich pechalnaya povist' o smerti poslednyago carya serbskago Urosha Pyatago i o padenii Serbskago carstva, sochinena i proizvedena 1733 goda v Karlovici Sremskom, a nyini prechishchena i ispravlena predlagaetsya trudom i tshcheniem I. R.», ed. Aleskei Sobolevskii. *Chteniia Istoricheskogo Obshchestva Nestora-Letopistsa* 15, no. 2–3 (1901): 49–122 (ch. 3).

Lazarevskij, Aleksandr. «Dnevnik general'nogo horunzhego Nikolaya Hanenko 1727–1753 gg.». *Kievskaya starina* 12 (1885): 241–256, 1 (1886): 257–272, 4 (1886): 273–288, 5 (1886): 289–304, 7 (1886): 305–320, 8 (1886): 321–352, 9 (1886): 353–384, 10 (1886): 385–416, 11 (1886): 417–465.

Maksimovich, Mikhail. *Izvestie o knige «Blagoutrobie Marka Avreliya», napechatannoj vo L'ovve 1745 goda v liste na 40 str.* Kiev: Tip. I. i A. Davidenko, 1871.

Maslov, Serhii. «Manuil (Mykhail) Kozachynskiy i yoho “Tragediya o smerti poslednego carya serbskago Urosha V-go i o padenii Serbskago carstva”.» *Radianske literaturoznavstvo* 4 (1958): 46–52.

Mezin, Sergej. *Vzglyad iz Evropy: francuzskie avtory XVIII veka o Petre I.* Saratov: Isd-vo Sarat. gos. un-ta, 1999.

Moser, Michael. «YUnosti chestnoe zercalo» 1717 g. *U istokov russkogo literaturnogo yazyka.* Wien: LIT Verlag GmbH&Co. KG, 2020.

Muzei ridsknoi knyhy imeni H. P. Vasytkivskoho Biblioteky imeni akademika M. O. Lavrovskoho Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia, prymirnyk C. IV. / 2 № 11/4.

Mykytas, Vasyl. *Davnoukrainski studenty i profesory*. Kyiv: Abrys, 1994.

Naukovo-doslidnyi viddil dokumentoznavstva, koleksii ridsknykh vydan i rukopysiv Kharkivskoi derzhavnoi naukovo biblioteky imeni V. H. Korolenka, prymirnyk 816105.

Pashchenko, Yevgen. *Ukrainsko-serbski zviazky doby baroko XVI–XVIII st.* Kyiv: Osvita Ukrainy, 2017.

Pavlenko, Nikolaj. *Petr Velikij*. Moskva: Astrel', 2010.

Pekarskij, Petr. *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom*. Vol. 2: *Opisanie slavyano-russkikh knig i tipografij*. Sankt-Peterburg: Tov. «Obshchestvennaya pol'za», 1862.

Pogodin, Mihail. *Semnadcat' pervyh let zhizni imperatora Petra Velikogo. 1672–1689*. Moskva: Tipogf. V. M. Frin, 1875.

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Vols. 12–13. Sankt Petersburg, 1830.

Prokopovich, Feofan. *Slovo na pogrebenie vsepresvetlejshago derzhavnejshago Petra Velikago, imperatora i samoderzhca vserossijskago, o[t]ca O[te]chestva, propovedanoe v c[a]rstvuyushchem Sanktpeterburge v c[e]rkvi s[vya]tyh pervoverhovnyh ap[os]t[ol] Petra i Pavla S[vya]tejšhago Pravitelstvuyushchago Svnoda viceprezidentom preos[vya]shchennejshim Feofanom, arhie[p]i]skopom Pskovskim i Narvskim 1725, marta 8 dne*. Rossijskaya gosudarstvennaya biblioteka. Accessed September 16, 2022. <https://knpam.rusneb.ru/kp/item28131>

Prokopovich, Feofan. *Slovo na pohvalu bl[a]zhennyya i vechnodostojnyya pamyati Petra Velikago, imperatora i samoderzhca vserossijskago, i prochaya, i prochaya, i prochaya, v den' tezoimenitstva ego propovedannoe v c[a]rstvuyushchem Sanktpeterburge v c[e]rkvi ZHivonachalnyya Tro[i]cy S[vya]tejšhago Pravitelstvuyushchago Sinoda viceprezidentom preos[vya]shchennejshim Feofanom, arhie[p]i]skopom Pskovskim i Narvskim*. Rossijskaya gosudarstvennaya biblioteka. Accessed September 16, 2022. <https://knpam.rusneb.ru/kp/item2589>

Prokopovich, Feofan. *Slovo pohvalnoe o batalii Poltavskoj, skazannoe v Sanktpiterburhe v c[e]rkvi ZHivonachalnyya Tr[o]icy chrez ch[e]stnejshago o[t]ca rektora Prokopovicha iyunya v 27 den' 1717*. Rossijskaya gosudarstvennaya biblioteka. Accessed September 16, 2022. <https://knpam.rusneb.ru/kp/item26965>

Prokopovich, Feofan. *Sochineniya*. Moskva, Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1961.

Ristović, Nenad. «Uvod priruchnyka iz retorike Manuila Kozachinskog.» *Prilozi za knizhevnost, jezik, istoriju i folklor* 84 (2018): 47–62.

Rogovich, Miroslav. «Mihail Kozachinskij i ego mesto v istorii otechestvennoj filosofskoj mysli.» Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filosofskih nauk. Kiev, 1978.

Rohovych, Myroslav. «Kozachynskiy Manuilo Oleksandrovykh.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsykl. vyd.*, ed. Zoia Khyzhniak, 474–475. Kyiv: Vyd. dim KM Akademia, 2001.

Rostunov, I., Avdeev, V., Osipova, M., and Yu. Sokolova. *Istoriya Severnoj vojny 1700–1721 gg*. Moskva: Nauka, 1987.

Serhiichuk, Volodymyr. «Obrannia Kyryla Rozumovskoho hetmanom.» *Kyivska Starovyna* 2 (1993): 52–61.

Symchych, Mykola. *Philosophia rationalis u Kyievo-Mohylianskii akademii: Komparatyvnyi analiz mohylianskykh kursiv lohiky kintsia XVII — pershoi polovyny XVIII st.*. Vinnytsia: O. Vlasiuk, 2009.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 1817, op. 1, spr. 20, ark. 91–91 v.

Viddil knyzhkovykh pamiatok, tsinnykh vydan i rukopysiv Tsentralnoi naukovoï biblioteky Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina, prymirnyky 469530, 220042, 339500, 469529.

Viddil ridkisnoi knyhy Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka, prymirnyk IV CT 4821.

Viddil starodrukiv ta ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, prymirnyky Kyr. 55, Kyr. 466p, Kyr. 467p, Kyr. 468p, Kyr. 469p, Kyr. 470p, Kyr. 471p(1), Hr 2244(15), R 6494(1).

Videnskyi arkhiv hetmanskoho rodu Rozumovskykh, ed. Svitlana Potapenko. Vol. 2. Kyiv, 2020.

Whittaker, Cynthia H. *Russian Monarchy: Eighteenth-Century Rulers and Writers in Political Dialog*. Illinois: Northern Illinois University Press, 2003.

Yaremenko, Maksym. *Pered vyklykamy unifikatsii ta dystsyp-linuvannia: Kyivska pravoslavna mytropoliiia u XVIII stolitti*. Lviv: Vyd-vo UCU, 2017.

Abstract

**Between Biography and Propaganda:
Mykhailo Kozachynsky's «Journal or Description of the Years
and the Glorious as well as Solemn Victories of the Blessed and
Everlasting Memory Peter the Great, Pater Patriae, the First All-
Russian Emperor» (1744)**

The article focuses on a little-known literary work about Peter I which was composed by a Ukrainian poet, philosopher, and professor of the Kyivan Academy, Mykhailo Kozachynsky (1699–1755). This poetic biography was entitled «Journal or Description of the Years and the Glorious as well as Solemn Victories of the Blessed and Everlasting Memory Peter the Great, Pater Patriae, the First All-Russian Emperor». It was appended to a trilingual panegyric «*Augustissimae ac Invictissimae Imperatrici*» of the same authorship written in honor of the Empress Elizabeth's of Russia visit to Kyiv in August-September 1744. The panegyric, the «Journal», a shortened edition of a dramatic play along with a poem and a canto formed a complex of works, which were published in the Kyiv-Pechersk printing house. One more of Kozachynsky's related poem appeared in Wroclaw on the same occasion.

The textual analysis of the «Journal» demonstrates that the author dealt with Feofan Prokopovych's eulogies that glorified Peter I and were released in Kyiv and Saint-Petersburg throughout 1709–1725, namely «Panegyricvs de celeberrima et paene inavdita victoria quam Pertvs Primva», «The Word to praise the Poltava Battle», «The Word on the Burial of the Most Illustrious Sovereign Peter the Great» and «The Word to Praise the Blessed and Everlasting Memory Peter the Great». In addition, Kozachynsky borrowed facts about the Great Northern War mostly from the so-called «The Mars's Book» and then poetically reworked them. Such a richly illustrated collection of reports on the course of military affairs was published for the first time shortly after 1713 and later underwent several reprints.

Taken in general, the context in which the «Journal» and the corresponding series of Mykhailo Kozachynsky's works appeared reveals clearly that the Ukrainian elite of that time pursued the only goal to utilize Elizabeth's arrival to Ukraine as an opportunity to lobby for

the urgent issue of the restoration of the hetmanship. The splendor of the meeting with the special glorification of the Empress's father served therefore as a propaganda tool to achieve this goal.

Keywords: Mykhailo Kozachynsky, Ukraine, the Hetmanate, the Russian Empire, Peter I, Elizabeth of Russia, panegyric.